

*Pregledni znanstveni članak
UDK 725.753(497.5 Lovran) "18/19"
338.48(497.5 Lovran) "18/19"*

Mirjana Kos*

Počeci izgradnje kupališnih mjesta s osvrtom na lovranska kupališta početkom 20. stoljeća

Tijekom 19. stoljeća intenzivira se izgradnja kopnene i morske prometne infrastrukture, koja omogućuje znatniji protok ljudi. Istovremeno se razvija balneologija, koja dokazuje ljekovitost i blagotvornost prirodnih resursa (mora, sunca, zraka, pijeska) te klime i područja s posebnim pogodnostima za liječenje i oporavak od različitih bolesti. Premda je u nas, kada je riječ o razvoju turizma, paleoturistička faza trajala gotovo cijelo 19. stoljeće, 1880-ih godina započinje organizirana turistička djelatnost. Na području opatijsko-lovranske rivijere dogodio se nagli urbanistički rast i razvoj turističke djelatnosti u nekoliko desetljeća, koji u kasnijim razdobljima gotovo nikad nije dostignut. Sagrađene su impozantne građevine, među kojima i kupališta, od kojih do danas nije sačuvano nijedno. Zato je izuzetno važno njihovo istraživanje i dokumentiranje kao jedino svjedočanstvo o ovoj važnoj arhitekturnoj i kulturnoj baštini, koja zaslužuje valorizaciju i barem djelomičnu rekonstrukciju.

Ključne riječi: turizam, balneologija, klimatska lječilišta, more, kupališta, Lovran, baština

Morske kupališne građevine koje se u nas grade krajem 19. te u prvoj polovici 20. stoljeća nezaobilazan su dio turističke arhitekture, odnosno urbanizma turističkih mjesta kao markantne građevine njihovih veduta u pogledu s mora, koji je važan kada znamo da je upravo pomorski putnički prijevoz odigrao veliku ulogu u počecima turizma na Kvarneru.

Stabiliziranje međunarodne političke situacije nakon Bečkog

* Mirjana Kos ravnateljica je Hrvatskoga muzeja turizma, Park Angiolina 1, 51410 Opatija. Telefon: +385 51 706 472. Faks: +385 51 706 470. Elektronička pošta: mirjana.kos@hrmt.hr.

kongresa 1815. godine i završetka Napoleonovih ratova omogućilo je međudržavnu protočnost ljudi i dobara. Istovremena industrijalizacija i tehnološki razvoj prometnih sredstava ubrzali su rast gradova i uspon građanskog društva, koji uz aristokraciju i intelektualce (putopisci, prirodoslovci) čini bitan faktor u omasovljenju putovanja. Putuje se poslovno i privatno. Organiziraju se grupna putovanja uz povoljnije i dostupnije cijene. Urbane gradske sredine u kojima se odvija užurbani dnevni ritam bile su i ostale mjesta potencijalnih putnika koji radi boravka u prirodi, odmora i oporavka odlaze u morska i planinska lječilišna i kupališna mjesta. Istovremeno raste zanimanje stanovnika manjih i seoskih sredina za urbane sadržaje i kulturne znamenitosti velegrada. Pojavljuju se agencije koje organiziraju grupna putovanja, te ona postaju brža, udobnija i jeftinija. Odredišne turističke destinacije počinju se diferencirati prema vrsti boravka koju nude i prema klijenteli koja ih posjećuje. Razvija se medicinska disciplina koja istražuje ljekovita svojstva prirodnih resursa (voda, zrak, sunce) i način njihove terapijske primjene radi liječenja i rehabilitacije.¹ Polazišna je činjenica netaknuta priroda i povoljna klima te je bezuvjetno treba ugraditi u složene procese planiranja i projektiranja sadašnjeg i budućeg rasta i razvoja turističkih mjesta.

U nove privredne tijekove uključuje se domaće stanovništvo, razvijaju se dotad apsolutno pasivni gospodarski krajevi te se otvara novo tržište *in situ* domaćih proizvoda (proizvodi vrtlarstva, vinogradarstva, voćarstva, maslinarstva) i radne snage (uslužne djelatnosti: vodiči, tekliči, *barkajoli*, sluškinje, pralje). Okretni domaći poduzetnici brzo se snalaze u novonastaloj situaciji. Najprije iznajmljuju vlastite krevete, a zatim preuređuju bogatije kuće i grade nove, namijenjene smještaju gostiju, pa i objekte druge namjene za koje su gosti imali potrebu: kupališta,² prodavaonice, fotoateljere i dr. Budući da je taj razvoj na

¹ Radi se o istraživanju i primjenjivanju različitih vrsta terapije: talasoterapije, aeroterapije, helioterapije, te razvoju balneologije. V. Novak, Renata, „Balneologija“, natuknica u: Šercer, Ante (gl. redaktor), *Medicinska enciklopedija*, sv. 1 (A–Ćul), Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1967., str. 412–414.

² Prvu javnu kupališnu kućicu na lokaciji Slatine u Opatiji podignuo je Paskvale Jačić 1886. godine. Postojao je i ranije znatan broj privatnih kupališnih kućica, među kojima je jedna od najstarijih kupališna kućica obitelji Scarpa, koja se nalazila na obali ispod Vile „Angiolina“. V. Zakošek, Boris, *Opatijski album: Dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta*, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2005., str. 146; Hirc, Dragutin, *Hrvatsko primorje*, Zagreb, 1891., str. 6.; Habsburg, Ludwig Salvator von, *Jahtom duž hrvatske obale (1870.–1910.)*, Hrvatski zapisnik, Hannover – Čakovec, 1998., str. 118.

našem području na neki način importiran iz velikih metropola i potaknut financijskim ulaganjima velikih austro-ugarskih tvrtki, on je na visokoj kvalitativnoj razini.³ Mjesta se planski urbaniziraju i grade organizirano. Zgrade, ulice, šetnice, parkovi, luke projektiraju poznati arhitekti, respektirajući interese lokalnih vlasti, koje izdaju potrebne građevinske dozvole i komisijski utvrđuju kvalitetu gradnji, poštovanje predviđene izgradnje i odobrene projektne dokumentacije te izdaju tzv. uporabne dozvole. Osnivaju se povjerenstva za nadzor izgradnje i funkcioniranja lječilišta (čuvari nadziru kupanje, javni red i mir itd.). Ugladnena inozemna gospoda negoduju zbog navika domaćeg stanovništva – koje se ljeti kupa bilo gdje na obali, neprilično odjeveno, zapravo razodjeveno, što je dio ljetne svakodnevice, prije svega termoregulacija tijela za ljetnih vrućina posvuda i oduvijek na Mediteranu – te uglavnom bezuspješno pokušavaju spriječiti ovaj ukorijenjeni običaj iz primorskog miljea.⁴ Iz visoko razvijenih velegradskih sredina sa sobom donose i svoj društveni kodeks, način ophođenja i ponašanja, svoje društvene norme koje podrazumijevaju spolnu diferencijaciju: odvojeno kupanje muškaraca i žena po vremenskom rasporedu ili u potpuno odvojenim prostorima, a nastoje ih aplicirati i na domaće stanovništvo. Tijekom vremena mijenja se i podiže standard življenja i razina ophođenja i kulture domaćeg stanovništva. Uvode se kupališni redovi i naplaćuju se ulaznine.⁵

Premda se za ljekovito djelovanje voda na ljudski organizam znalo još od pradavnih vremena, običaj kupanja u moru novijeg je datuma. Tek se krajem 18. stoljeća pripadnici engleske aristokracije počinju kupati u južnoengleskom priobalju, gdje je u Brightonu podignuto prvo morsko kupalište u Europi. U Austro-Ugarskoj Monarhiji najpoznatije lječilišno-kupališno mjesto bili su Karlovy Vary, gdje aristokracija najvećim dijelom provodi zimski odmor. Na obalama sjevernog Jadrana Venecija je već 1850. godine stekla ugled lječilišta pogodnog za plućne bolesti, Grado je proglašen lječilišnim mjestom 1892. godine,⁶ dok je prvo kupalište podignuto u Trstu 1820., zatim Riminiju 1843.⁷

³ Muzur, Amir, *Kako se stvarala Opatija: Prilozi povijesti naseljavanja, grada i zdravstvenog turizma*, Katedra Čakavskog sabora Opatija – Grad Opatija – Naklada Benja, Opatija – Rijeka, 1998., str. 105.

⁴ V. Zakošek, Boris, nav. dj., str. 86.

⁵ Kupanje na Jačičevu kupalištu stajalo je 25 krajcera, a s najmom kupaćih kostima 30 krajcera. V. *Feuilles Volantes D'Abazia*, Paris, 1887., str. 46.

⁶ V. *Grado: Bagni di spiaggia e luogo di cura*, Trieste, 2002.

⁷ V. „Balnea Museum: Museo virtuale dei bagni di mare e del turismo balneare“, <http://www.balnea.net>, zadnji put mijenjano 2004., preuzeto 20. siječnja 2010.

U Rijeci je prvo morsko kupalište otvoreno 1841. godine, a tijekom idućih desetljeća njih još nekoliko. S vremenom sjeverni Jadran postaje glavno odmorišno i oporavilišno odredište Austro-Ugarske Monarhije. Koristila se hladna i topla, morska i slatka voda te čitav niz posebnih kupki s ugljičnom kiselinom (*Kohlen-Säure-Bäder*), pjenušave, kisikom obogaćene kupke (*Ozet-Bäder*), električne kupke (elektrode ugrađene u stijenke kade kroz koje prolazi galvanska struja), različite vrste djelomičnih kupki, sjedećih, zatim kupelji s „dvije ili četiri sobice“.⁸ Cijenile su se i sunčane i zračne kupke, a posebno se dokazivala ljekovitost morskog aerosola. Osim toga preporučalo se plivanje u bazenu, a tek naposljetku i u otvorenom moru.

Klimatske pogodnosti područja sjevernog Jadrana proučavaju i istražuju znanstvenici i sveučilišni profesori iz Beča i Graza (Johann Frischauf, Leopold Schrötter, Julius Glax, Theodor Billroth). Ljekovita svojstva mora, zraka i sunca te njihovu primjenu u liječenju i oporavku opisuju u stručnoj literaturi i domaći autori (Anton Feliks Jačić, Ivan Dežman, Bogoslav Trnski, Franjo Hasper).⁹

Razvoj turističke djelatnosti, odnosno njezin kontinuitet i organizacija, te preobrazba naših primorskih mjesta u lječilišno-kupališna odvijali su se postupno.¹⁰ Turizam je zahtijevao primjerenu organizaciju u smislu planiranja prometne povezanosti i izgradnje turističkih resursa te razvoja uslužnih i ugostiteljskih djelatnosti.¹¹ Osnivaju se *dioničarska društva* za izgradnju lječilišta i kupališta, zatim *društva za uređenje i poljepšanje mjesta*, koja potiču znanstvena istraživanja koja dokazuju klimatske i balneološke pogodnosti određenoga podneblja i mjesta. Da bi se to i dogodilo, bio je potreban poticaj utjecajnih pojedinaca i inozemni kapital. U slučaju Opatije još je Juraj Matija Šporer 1877. isticao izuzetne klimatske pogodnosti na današnjem području Opatije, ali je odlučujuće mišljenje o tome bilo ono Leopolda Schröttera, koji se odlučnije zalaže da se Opatija razvije u klimatsko lječilište. Na temelju takvih poticaja i inicijativa Društvo južnih željeznica 1882. godine kupuje Vilu „Angiolina“, što je označilo početak sustavne izgradnje i formiranja Opatije kao prvog lječilišnog, odnosno turističkog mjesta na

⁸ *Opatija, Putovogja za lječilišne gostove*, izdao prof. dr. Julij Glax, Opatija, 1909., str. 103.

⁹ V. Kos, Mirjana – Lozzi-Barković, Julija, *Kvarnerska kupališna baština: Nestala kupališta s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, Hrvatski muzej turizma – Državni arhiv u Rijeci, Opatija – Rijeka, 2009., str. 17–21.

¹⁰ *Hotel-Etablissement Grüsser Kurort Abbazia*, prospekt.

¹¹ Fr. Hess, Adolf, *Nauka o serviranju*, Zagreb, 1913., str. 3–8.

jadranskoj obali.¹²

Lovran

Još u paleoturističkom razdoblju počinje se u stručnoj i znanstvenoj literaturi raspravljati o povoljnu djelovanju prirodnih činitelja na ljudski organizam. Dokazuju se pogodnosti za osnivanje i razvoj klimatskih boravilišta te zimskih i ljetnih lječilišta. Tada stranci radi liječenja i oporavka, a kasnije i odmora, zabave ili uživanja u pogodnostima sredozemne klime, počinju organizirano i masovnije dolaziti u naša obalna mjesta na hrvatskom Jadranu, što dovodi do razvoja morskih kupališta. Prvenstveno se dolazilo zimi, kada je blaga klima bila povoljnija od kontinentalne u središnjem dijelu Monarhije. Do kraja 19. stoljeća kao zimska lječilišta i morska kupališta formiraju se Opatija, Lovran, Mali i Veli Lošinj, Sušak, Bakar, Kraljevica, Crikvenica, Selce i Novi Vinodolski. Lovran se počeo razvijati netom nakon formiranja Opatije, a u stručnoj javnosti, među liječnicima, isticao se dr. Albin Eder, upravitelj Lječilišnog povjerenstva za Iku i Lovran, koji je znatno pridonio njegovu razvoju. Donošenjem Zemaljskog zakona o klimatskim lječilištima najprije je 1898. godine *klimatskim lječilištem* proglašen Lovran, a potom carskim dekretom Opatija 1899. godine, koja se službeno drži prvim morskim klimatskim lječilištem na Jadranu.¹³

Lovran uz obližnju Opatiju postaje ugodno mjesto boravka, stječe popularnost, a poput Opatije izvanredno se reklamira dolaskom i boravkom javnih i važnih osoba iz političkog i društvenog života, pripadnika poznatih i moćnih dinastija s bečkog, budimpeštanskog ili nekog drugog dvora, zatim intelektualaca – pisaca, putopisaca, prirodoslovaca, avanturista itd. Oni poput magneta (gotovo jednako kao i danas) privlače oko sebe druge ljude, a osobito medijsku pažnju. U Lovranu se formiraju dioničarska društva, udruge i zadruge sa svojim programima i pravilnicima, a djelovala su sa ciljem razvoja mjesta i izgradnje kupališta. Uslijedila je živahna izgradnja smještajnih i uslužnih građevina, navlastito privatnih vila, oblikovanje urbane opreme (popločavanje ulica, uređenje javnih putova i rasvjete), uređenje parkovnih

¹² Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, HAZU – Prometej, Zagreb, 2005., str. 65.

¹³ U Opatiji se dogodio izvanredan građevinsko-urbanistički rast u kratkom razdoblju od izgradnje Hotela „Kvarner“ do početka Prvog svjetskog rata. Kao takva, ona je primjer organizirane planske izgradnje turističkog mjesta, jedinstven u Hrvatskoj. V. Radović-Mahečić, Darja, „Preobrazba Opatije 1882.–1897. – počeci turističke arhitekture“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 26, Zagreb, 2000., str. 132–148.

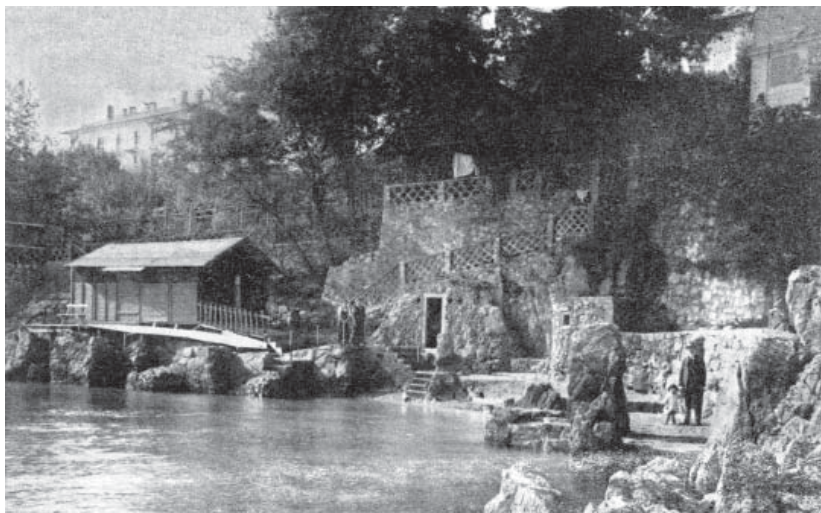
površina, sadnja drvoreda te spajanje obalne šetnice s opatijskom.

Kupališta su smještena na litoralu ili neposredno u moru na izuzetno izloženim pozicijama pa su pod utjecajima mora podložna brzom devostaciji. Uvjeti za pozicioniranje čvrstih objekata na samoj obali ili u moru izuzetno su nepovoljni i za samo građenje. Kupališne zgrade, a pritom se misli i na manje privatne i na veće javne, građene su usporedno s drugom arhitekturom i pretežno su bile drvene. Drveni gradbeni materijal nije postojan i podložniji je atmosferskim utjecajima od „čvrstih“ materijala.

U Lovranu je egzistiralo više manjih i privatnih kupališnih građevina, koje su bile vlasništvo pansiona i privatnih vila. Takvih je građevina bilo na obali mnogo, a broj im je varirao s obzirom na to da su uglavnom bile montažne ili polumontažne te su se zimi sklanjale.¹⁴

Manje kupališne građevine u Lovranu

Kupališna kućica ispod Vile „Fernandea“¹⁵ bila je manja izdužena građevina sojeničkog tipa. Građena je od drva i pozicionirana paralelno s obalom, na obalnim hridima, uz šetnicu. Imala je dvokapnu strehu te se do nje dolazilo zidanim stepenicama. Ispred kućice, na strani mora, bila je postavljena klupa.

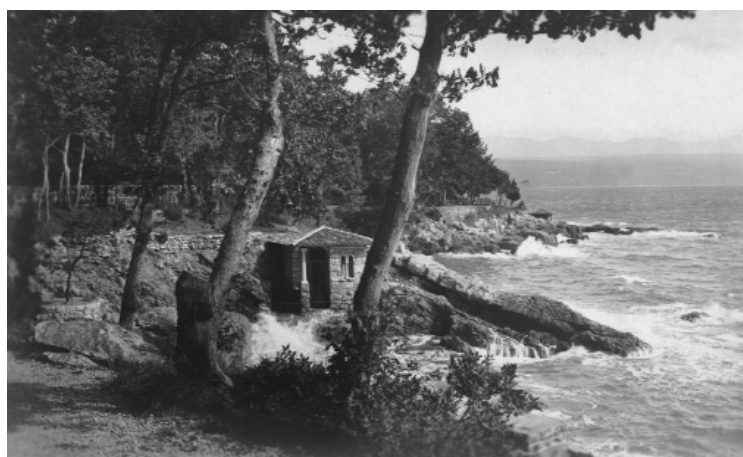

Slika 1. Drvena kupališna kućica ispod Vile „Fernandea“

¹⁴ Sa sigurnošću možemo evidentirati i opisati te eventualno rekonstruirati samo one koje su sačuvane te za koje postoji projektna dokumentacija ili slikovni i drugi komparativni materijal.

¹⁵ Izgled kućice može se rekonstruirati temeljem slikovnog materijala, odnosno starih razglednica ili fotografija iz određenoga vremena.

Kupališna kućica ispod Vile „Frappart“ građena je od kamena u rustičnoj izvedbi. Nalazi se ispod šetnice i skladno je uklopljena u obalne hridi. Kvadratnog je tlocrta, a vanjski je plašt oblikovan tako da je zidna površina otvorena u jednom kutu i poduprta stupićem s bazom i kapitelom, koji se pak nalazi na potpornom stubu rustičnog oblikovanja. Južno pročelje resi prozorska bifora u neogotičkom stilu. Streha je četverokapna, pokrivena kanalicama. Pristupa se stepeništem s obalne šetnice. Kućica je sačuvana i po tipu slična jedinoj sačuvanoj kamenoj kupališnoj kućici u Opatiji, koja se nalazi u uvali Lipovica.

Slika 2. Kupališna kućica ispod Vile „Frappart“, ugrađena u obalne hridi

Kupališna kućica ispod Vile „Astra“ također je ugrađena ispod obalne šetnice i uklopljena u obalne hridi, građena od kamena.

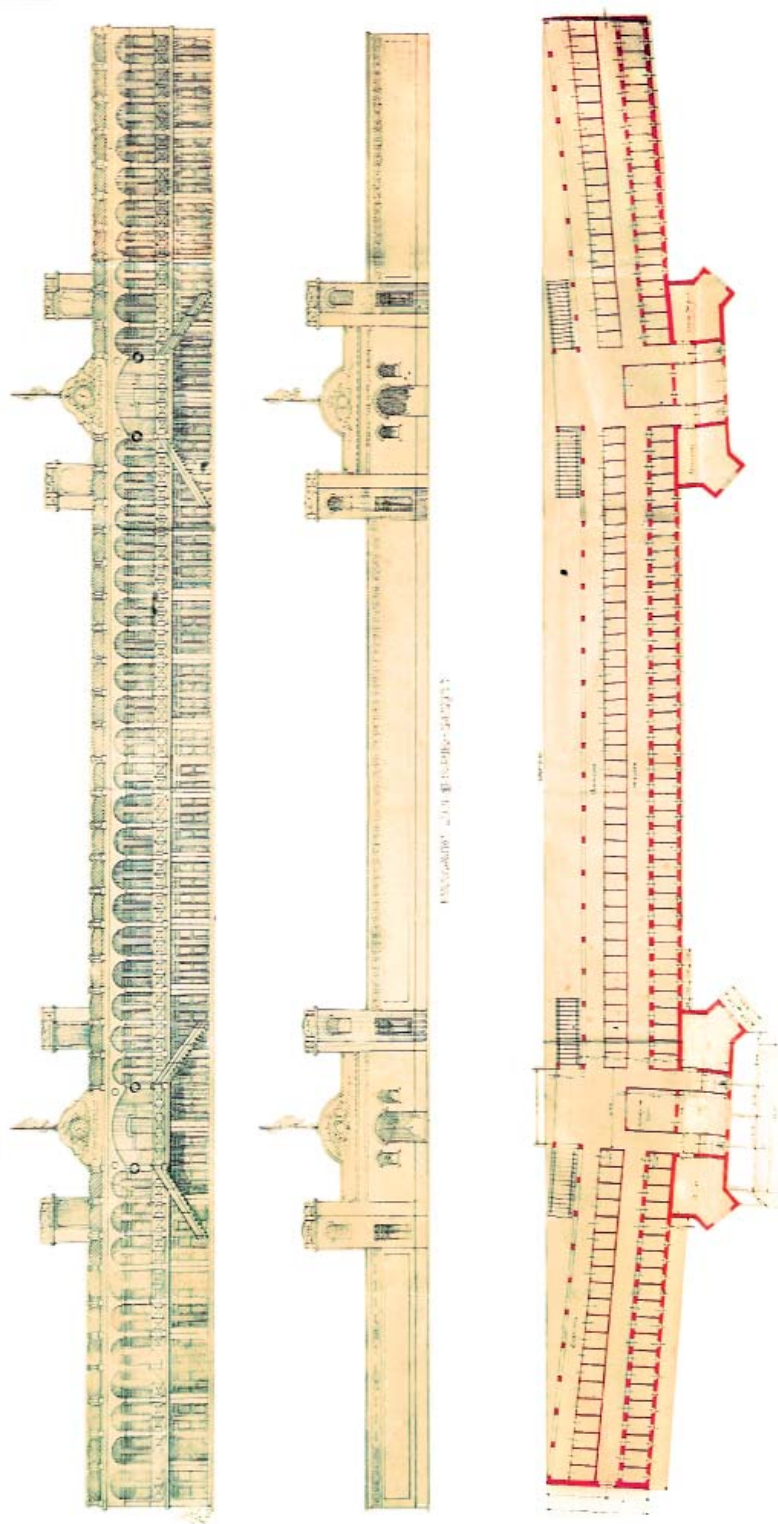
Slika 3. Kupališna kućica ispod Vile „Astra“ ugrađena je ispod obalne šetnice, kojoj ulaz flankiraju monumentalni stupovi s bazama i kapitelima

Pročelje je otvoreno, oblikovano rustičnim, kamenim stubovima na uglovima te dvama stupovima s bazama i kapitelima oslonjenima na rustični zid, koji flankiraju ulaz i podupiru krovnu konstrukciju. Istaknut je krovni vijenac s naglašenim gredama krovne konstrukcije do ruba krovišta. Krovna partija oblikovana je četverokapno, a streha je pokrivena kanalicama. Ispred kućice sagrađen je manji betonski gat, odnosno privezište, trenutno devastiran.

Monumentalno nerealizirano kupalište

U izvorima je sačuvan nacrt monumentalnog, ali nerealiziranog kupališta koje je trebalo biti izgrađeno u Lovranu. Riječ je o neprotokoliranu i nedatiranu predmetu, vjerojatno s kraja 19. stoljeća. Projektom je predviđena voluminozna, uzdužna građevina inspirirana orijentalnom arhitekturom s elementima historicističkog sloga. Građevina je simetrična i trodijelna s prednje, morske, i stražnje, ulazne strane. Korpus građevine projektiran je tako da u blagom luku prati situaciju na terenu. Monumentalnost se ogleda u kapacitetu kupališnih kabina za presvlačenje kojih je predviđeno 300 te uz njih i drugih popratnih sadržaja. Riječ je o raskošnu i jedinstvenu oblikovanju vanjskog plašta građevine. Pročelje prema moru komponirano je kolonadama u razizemlju i polukružnim lukovima – arkadama ophodnih balkona na katu, povezanih ogradom s križnim uzorkom. Iza polukružnog ili pravokutnog ophodnog otvora nalaze se po dvoja kabinska vrata. Silazak u prizemlje, na obalu, s prvog kata realiziran je dvama stepeništima s po dva kraka stepenica, koja se s podesta spuštaju uz korpus građevine. Istaknuta su vijugavom atikom u polukružnoj formi sa satom i zastavnim jarbolom poput fijale na vrhu. Građevinu kruni balustradni vijenac, odnosno kovanoželjezna ograda poput čipke na vrhu ravnog krovišta – sunčališta. S kopnene strane simetrično su postavljena dva ulazna portala s polukružnim atikama iznad vrata i po dva flankirna tornjića. Tornjići imaju poligonalne tlocrte poput tvrđavnih stražarnica. Projekt kupališta (prednje i stražnje pročelje i tlocrt) potpisali su arhitekti W. Nalezinek i M. Schiavon.¹⁶

¹⁶ HR-DARI-27, Neprotokolirani predmeti bez oznake godine nastanka, projekt izgradnje kupališta za Lječilišnu komisiju.

Slika 4. Nacrt nerealizirana, monumentalnog kupališta u Lovranu. Arhitekti W. Nalezinek i M. Schiavon

Kupalište Hotela „Lovran“ i kupalište Peharova

Kupalište Društva „Kvarner“, koje se nalazilo ispod Grand hotela „Lovrana“¹⁷, spominje se 1894. godine pod imenom *Madalena bad*.

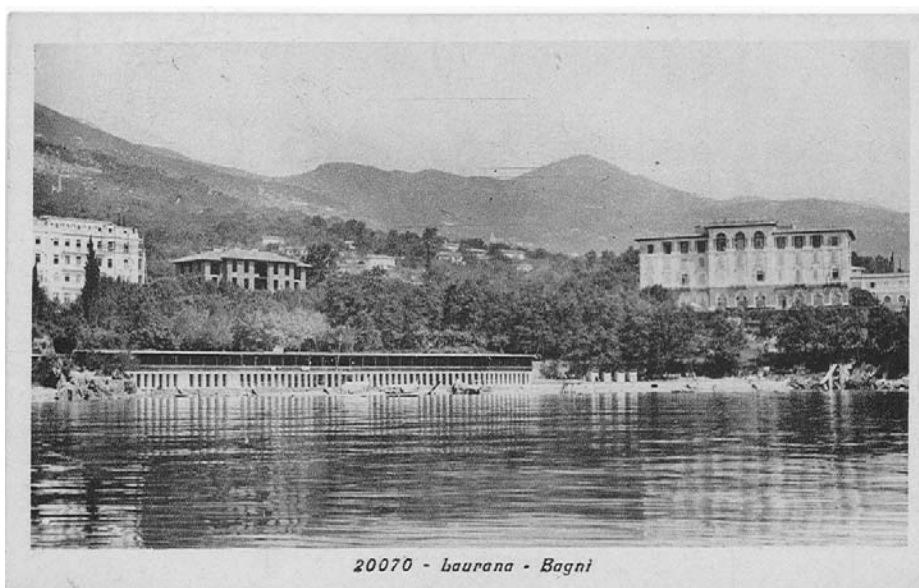
Slika 5. Kupalište Hotela „Lovrana“, uz koje su se nalazile i platnene kabine

Prošireno je 1898. godine te kasnije 1902. i 1908. godine, kada je izrada drvenog nadgrađa naručena od Aloisa Breyera iz Vöslaua,¹⁸ koji je već imao iskustva u projektiranju i izgradnji drvenih kupališnih konstrukcija u susjednoj Opatiji. Nadgrađe je najvjerojatnije sastavljeno na licu mjesta, a izvođač radova bio je *Union-Baugesellschaft, Hotelanlage Lovrana*. Kupališna konstrukcija postavljena je na zidane temelje, odnosno betonsko prizemlje s otvorima za kabine i s užom sunčališnom terasom, s koje se na sipar spuštalo nekoliko zidanih stepeništa. Drveno nadgrađe sastojalo se od niza kabina s natkrivenim prolaznim balkonom zaštićenim ogradom i potpornim stupovima do jednokapne strehe s kanalicama i olukom. Iz nacрта je vidljivo da je objekt bio asimetričan u podjeli prostora, predviđajući veći prostor za žene (35 kabina), a manji za

¹⁷ Grand hotel „Lovrana“ ušao je 1898. godine u Plan opće regulacije i parcelizacije, a njegov projekt potpisuje bečki arhitekt Albert Pio 1904. godine. Gradnja hotela u potpunosti je dovršena 1909. godine. V. Peršić, Mirjana, *Lovran – turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002., str. 78.

¹⁸ Alois Breyer austrijski je graditelj specijaliziran za drvene gradnje iz Vöslaua, kupališnog mjesta južno od Beča, poznatog po razvijenoj drvnoprerađivačkoj industriji. Bio je angažiran na gradilištima u Opatiji i Lovranu.

muškarce (29 kabina). Budući da je cjelokupna adaptacija bila obavljena u skladu s konzervatorskim uvjetima i brigom o očuvanju kulturne i prirodne baštine, kao i s propisima za sigurnost i prvu pomoć, za kupalište „Kvarner“ u srpnju 1908. godine izdana je uporabna dozvola. I projekt za nadogradnju novih 58 kabina iz 1909. godine potpisuje isti projektant, a povijesno fotogradivo dokazuje postojanje tipološki identična kupališnog objekta koji se nalazio s lijeve strane postojećeg, s razlikom u detaljima: stubovi prizemnog dijela izvedeni u rustičnoj maniri, od gruboga kamena, dok ograda drvenog nadgrađa nije bila sastavljena od niza stupića, već križno postavljenim letvicama u kvadratnim poljima.¹⁹ Streha je bila pokrivena kanalicama. Još jednom pregradnjom kupalište je u razvijenom obliku dobilo unificirano oblikovanje. U prizemlju su bili ožbukani pravokutni ulazi u kabine te drveno nadgrađe s potpornim stupovima ophodnog balkona što podupiru krovnu konstrukciju povezanih ogradom od niza okomitih šipki s rukohvatom. Na kupalište je postavljena dizalica za podizanje čamca za spašavanje, a uz kupalište se na istočnoj strani nalazio niz platnenih kabina.

Slika 6. Kupalište Hotela „Lovrana“. Pogled na razvijeni niz kabina kupališta

¹⁹ HR-DARI-27, opći spis, br. 374/1908.

U uvali Peharova u južnom dijelu Lovrana nalazilo se drveno kupalište istog tipa kao i kupalište „Kvarner“, koje je za javnost otvoreno 1. lipnja 1908. godine.²⁰ Građevina u blagom kutnom prijelomu prati liniju uvale i smještena je na samom žalu te ga većinom prekriva. Prizemlje je zidano, otvori za ulaz u kabine pravokutni. Nadgrađe je drveno, prvi kat oblikovan nizom kabina s ophodnim hodnikom i stupovima povezanim ogradom s križno postavljenim letvicama na pravokutnom polju.

Slika 7. Kupalište Peharova – niz kabina koji kutnim prijelomom prati liniju uvale i pješčane plaže

Ova dva velika, realizirana kupališta u Lovranu po tipu su gotovo identična i jedina takve vrste na Kvarneru, premda su na njima primjenjivani građevinski i oblikovni elementi kao i drugdje. Njihova drvena nadgrađa po tipu su najbližnja kupalištu „Angiolina“ u Opatiji.

Zaključna razmatranja

Kupališna infrastruktura predstavlja važan povijesni resurs, iz kojeg se, uz analizu same arhitekture, mogu iščitati podaci zanimljivi za lokalnu povijest, povijest turizma, razvoj arhitekturne izgradnje jadranske obale, zatim povijest i razvoj istraživanja ljekovitosti morske vode,

²⁰ V. Seis, Eduard, *Der Sommer- und Winterkurort Lovrana an der österreichischen Riviera*, Abbazia, 1909., str. 43, 103, 106, 113, 115.

njezinih terapijskih učinaka na zdravlje i ljudski organizam, podrijetlo i vrste morskih kupelji, povijest mode kupaćih kostima, mijene društvenih običaja i normi te mnoge druge antropološke analize, odnosno evolucija *wellnessa*, koji je zapravo retroturistički sadržaj.

Studiozne obrade ove arhitekture s tog aspekta nude i podatke o graditeljskim standardima, tehnologiji građenja, preciznim izmjerama morskih dubina, djelovanju morskih struja, valova i drugog. Zanimljiva su tadašnja praktična promišljanja investitora i građevinara koji su se očito složili o tome da kupališta ne moraju biti trajna, nego montažna i polumontažna, pa su se zimi demontirala.

Morske su kupališne građevine dosad u stručnoj literaturi najčešće spominjane u sastavu širih istraživanja ili tematskih obrada, no one pobuđuju zanimanje i kao svojevrsni unikumi te kao zanimljiva poveznica prema sadašnjosti, s obzirom na to da izvornu ideju ljekovitosti kupanja povežemo s aktualnim *wellness*-trendovima, koji sve više dobivaju važnost koju su u prošlosti imale balneološke, talasoterapijske i klimatološke metode liječenja i relaksacije.

Običaji kupanja u moru u kontekstu namjenski izgrađenih građevina reflektiraju se u suvremenosti kao nematerijalna baština (društveni život vezan uz njih) te dijelom kao materijalna baština (kupališna arhitektura), odnosno izgubljeni fragmenti identiteta i urbaniteta obalnih gradova i otočnih mjesta, kojima prijete potpuno nestajanje. Stoga je jedna od temeljnih zadaća istraživanja kupališnih građevina pokušaj da se nešto učini na planu njihove revalorizacije i rekonstrukcije kako bi se očuvala ova ugrožena kulturno-turistička baština Kvarnera, čiji su povoljan položaj u odnosu na nacionalno i europsko zaleđe, atraktivna priroda i obala te kulturno-povijesna baština vitalni turistički resursi za budućnost.

Prilog 1. Kupališni red (kupališta u Lovranu)

1. Kupalište je svakodnevno otvoreno od pet ujutro do sumraka.
2. Ulaz u kupalište dopušten je samo uz karte kupljene na blagajni kupališta.
3. Karte za kupanje koje na dan korištenja nisu prije potvrđene na blagajni pečatom s datumom nisu valjane.
4. Karte su valjane samo onog datuma koji pečat pokazuje.
5. Karte za kupalište iz prošlih sezona nisu valjane. (Isto vrijedi i za iskaznice.)
6. Povrat upravo kupljene karte nije moguć.
7. Kupanje je dopušteno samo u jednodijelnom kupaćem kostimu. (Nisu dovoljne samo kupaće gaće!)
8. Psima nije dopušten ulaz u kupalište.
9. Uprava kupališta preuzima odgovornost samo za dragocjenosti pohranjene na blagajni.
10. Pronađeni predmeti pohranjuju se u Upravi Hotela „Lovran“. Mogu se potraživati u upravi.
11. Nadzor u kupalištu te odgovornost za sigurnost kupača povjerena je učitelju plivanja. Kupači moraju slijediti njegove naredbe i savjete.
12. Poduka u plivanju održava se jedino od 6 do 10 sati ujutro te od 13 sati popodne do navečer.
13. Kupanje je i za plivače dopušteno samo unutar postavljene ograde. Nije dopušteno penjanje po njoj.
14. Kupači trebaju paziti na razlike vodostaja mora uslijed plime i oseke. Moraju biti izrazito oprezni pri skakanju; skakanje kod Zavoda uopće nije dopušteno.
15. Ako je za uzburkanog mora kupalište otvoreno, kupači moraju biti dvostruko oprezni te najstrože slijediti upute učitelja plivanja.
16. Učitelj plivanja osobno je odgovoran za čuvanje odjeće za kupanje gostiju kupališta.
17. Korištenje sapuna ili drugih sredstava za pranje kod tuševa nije dopušteno.
18. U slučaju zadržavanja u kabini duljeg od jednog sata, obvezatna je nova karta za kupanje.
19. Osoblje u kupalištu ne smije uzimati novac za kupovinu karata, a kod eventualnih naknadnih plaćanja mora uputiti gosta na blagajnu.
20. Kabine se ne mogu rezervirati.
21. Kako bi kabine bile suhe, gosti su dužni ostaviti mokru odjeću za kupanje kod tuševa.
22. Žalbe na osoblje u kupalištu ili želje vezane uz Kupališni zavod upućuju se direktoru Hotela.²¹

²¹ Isto, str. 104–106.

Literatura

1. „Balnea Museum: Museo virtuale dei bagni di mare e del turismo balneare“, <http://www.balnea.net>, zadnji put mijenjano 2004., preuzeto 20. siječnja 2010.
2. *Feuilles Volantes D'Abazia*, Paris, 1887.
3. Fr. Hess, Adolf, *Nauka o serviranju*, Zagreb, 1913.
4. *Grado: Bagni di spiaggia e luogo di cura*, Trieste, 2002.
5. Habsburg, Ludwig Salvator von, *Jahtom duž hrvatske obale (1870.–1910.)*, Hrvatski zapisnik, Hannover – Čakovec, 1998.
6. Hirc, Dragutin, *Hrvatsko primorje*, Zagreb, 1891.
7. *Hotel-Etablissement Grüsser Kurort Abbazia*, prospekt.
8. Novak, Renata, „Balneologija“, natuknica u: Šercer, Ante (gl. redaktor), *Medicinska enciklopedija*, sv. 1 (A–Ćul), Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1967., str. 412–423.
9. Muzur, Amir, *Kako se stvarala Opatija: Prilozi povijesti naseljavanja, grada i zdravstvenog turizma*, Katedra Čakavskog sabora Opatija – Grad Opatija – Naklada Benja, Opatija – Rijeka, 1998.
10. Kos, Mirjana–Lozzi-Barković, Julija, *Kvarnerska kupališna baština: Nestala kupališta s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, Hrvatski muzej turizma – Državni arhiv u Rijeci, Opatija – Rijeka, 2009.
11. *Opatija, Putovogja za lječilišne gostove*, izdao prof. dr. Julij Glax, Opatija, 1909.
12. Peršić, Mirjana, *Lovran – turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002.
13. Radović-Mahečić, Darja, „Preobrazba Opatije 1882.–1897. – počeci turističke arhitekture“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 26., Zagreb, 2000., str. 132–148.
14. Seis, Eduard, *Der Sommer- und Winterkurort Lovrana an der österreichischen Riviera*, Abbazia, 1909.
15. Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, HAZU – Prometej, Zagreb, 2005.
16. Zakošek, Boris, *Opatijski album: Dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta*, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2005.

SUMMARY

***The Beginnings of Bathing Establishments With a
Retrospective of Lovran Bathing Establishments In the Early
20th Century***

During the 19th century, the construction of transport infrastructure increased, both on land and sea, thus allowing for an increased flow of people. Meanwhile, balneological developments proved the healing properties and beneficial effect of natural resources (sea, sun, air, sand), climate and areas especially suited to therapy and recuperation from various diseases. In this region, the paleotourism phase lasted throughout the majority of the 19th century; beginnings of organized tourism can be dated to the 1880s. The Opatija and Lovran Riviera went through a sudden urbanistic growth lasting several decades which has not been rivaled since. Impressive buildings were constructed, including bathing establishments which have not been preserved. Consequently, the research and documenting of those bathing establishments is of the utmost importance as the only record of this significant architectural and cultural heritage that deserves validation and at least partial reconstruction.

Keywords: *tourism, balneology, therapeutic resorts, sea, bathing establishments, Lovran, heritage*